

УДК 37.01/.09: 374 (1991/2004)

Шевченко С. М.

к. пед. н., ст. наук. сп.,
старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут
педагогіки НАПН України.

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ У ПЕРІОД З 1991–2004 РОКІВ

Після проголошення незалежності України особливої важливості набули питання розвитку української культури, традицій, мови. Чинник національної культури стає символом соціальних змін, бо в ній найповніше втілюється майбутнє української національної ідеї. У суспільстві все більше усвідомлюється загальна потреба в культурі як розвитку, що здатен вплинути на поступ суспільства в цілому. Культура все ґрунтовніше починає сприйматися як найважливіший здобуток нації, її достоїнство і сутність, оскільки культура – це те, що зберігає і утверджує не тільки особистісне, але й національне існування. Державотворчі процеси в Україні, національне відродження та інтеграція в європейський освітянський простір зумовили істотні зміни пріоритетів і цінностей в сучасній освіті. В умовах сьогодення зростає інтерес до передових ідей видатних педагогів минулого. На використання кращого вітчизняного досвіду роботи з дітьми і молоддю, якісно нових форм, методів і засобів навчання та виховання спрямовані положення, викладені в Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Законі України «Про загальну середню освіту», в Національній доктрині розвитку освіти, Концепції 12-річної середньої загальноосвітньої школи [1; 2]. Національна доктрина розвитку освіти на найближчі роки й перспективу ставить як основну мету створити систему безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, духовно вдосконалювати кожну особистість, формувати інтелектуальний і культурний потенціал як

найвищу цінність нації [2, с. 5]. Виконати поставлені завдання неможливо без знання того, як розвивалися теорія та практика вітчизняної освіти і школи в минулому, без осмислення й переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду, який не тільки збагачує сучасну педагогічну науку новими фактами і теоретичними положеннями, а й дає змогу прогнозувати її майбутній розвиток. Цінним надбанням вітчизняної педагогічної науки й освіти стали праці відомих українських педагогів Г.Ващенко, Б.Грінченка, М.Драгоманова, О.Кониського, Т.Лубенця, В.Науменка, І.Огієнка, С.Русової, С.Сірополка, Я.Чепіги, С.Черкасенка та інших учених зі світовим іменем. Серед відомих українських педагогів першої половини ХХ ст. на особливу увагу заслуговують педагогічні погляди і практичний досвід Я.Б. Рєзніка – першого доктора педагогічних наук в Україні (1940), дослідника проблем дидактики, психології та виховання, педагога-практика із власним розумінням шляхів реформування шкільної освіти, методиста початкової та середньої освіти, автора багатьох наукових праць, присвячених актуальним проблемам педагогічної теорії і практики, викладача, організатора середніх і вищих навчальних закладів України [3, с. 4]. Звертаючись до наукової спадщини Я.Рєзніка зазначимо, що одна з найважливіших умов відтворення інтелектуального й духовного потенціалу нації, на його думку – «її повернення до своїх історичних джерел», де вчений активно працював над розв’язанням проблеми організації освіти та педагогічної науки в Україні, розвитком навчально-виховного процесу, упровадженням в освітній процес основних виховних положень. Його науково-педагогічна спадщина невідривна була від стану народної освіти в Україні. На думку вченого «культура та освіта повинні розвиватися на національному ґрунті. «українська мова повинна бути обов’язковою в початковому навчанні дітей з поступовим розширенням її вживання в середній і вищій школі. «...російська школа була чужою українському народові». Але вже на початку ХХ ст. завдяки діяльності української громадськості було закладено основи для розвитку національного напрямку в шкільній освіті. Я.Рєзнік не лише критикував

антидемократичну політику уряду царської росії, а й активно боровся за національну школу. Його цікавили складні проблеми освіти й виховання, зокрема засади демократичної організації освіти, роль школи в духовному відродженні нації. Він писав: «...мені боляче дивитись, що діється в країні...». Думки Я.Резніка про розвиток освіти збігалися з поглядами відомих українських педагогів, зокрема таких, як Т.Лубенець, С.Русова, С.Сірополко та ін. Вони широко відстоювали ідею рідної школи та згуртували навколо себе все свідоме українське вчительство [3, с. 17-18]. Архівні дані свідчать, що Я.Резнік вважав народну школу з рідною мовою навчання (українською мовою) основою всього національного життя, а рідну мову – «джерелом національного духу, засобом освіти та культури. ...спілкування з дітьми мовою нації веде до підвищення свідомості, формує гідність, високі моральні якості. Лише в рідній мові, наголошував учений, зафіксовані цінності та символи нації, що сприяють етнічному самоусвідомленню, державотворчим прагненням: спільне минуле, спільна доля, національна культура, національний характер». На думку Якова Борисовича, «без рідної мови не може бути національної гідності», адже «мова – це основа, у скарбницю якої народ заклав свою історію, вірування, погляди. Це є виявом національної самосвідомості та громадянської позиції» [3, с. 19]. Аналіз праць минулого свідчить, що в усі часи боролися за рідну, українську мову, націоналізм та намагалися вивчати у школах патріотичне виховання. Про це свідчить період з 1991–2004 роки коли патріотичне виховання в загальноосвітніх школах України стало одним із ключових напрямів державної освітньої політики. Цей етап позначений активним формуванням нової нормативно-правової бази, орієнтованої на розвиток національної свідомості та громадянської відповідальності учнів. Важливими документами цього періоду стали Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.), Концепція національного виховання, Закон України «Про освіту» (1996), Концепція громадянського виховання (2000). У цей період відбулося становлення і розвиток системи патріотичного виховання у школах України. Це етап

інституціоналізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання, активне формування нормативно-правової бази та впровадження комплексних навчально-виховних програм. Ключова база – роль ЗНЗ як осередків формування національної свідомості та історичної пам'яті молодого покоління. Основні напрями програм – формування поваги до державної символіки та історичних постатей до виховання готовності до активної громадянської участі. У 1990-х рр. у практику освітньої діяльності активно впроваджено заходи, що сприяли утвердженню в учнів почуття національної гідності, любові до Батьківщини та поваги до історії українського народу. Так, патріотичне виховання набуло статусу стратегічного напрямку освітньої політики України. Його метою стало формування в учнів національної свідомості, любові до Батьківщини, шанобливого ставлення до державних символів, мови, культури та історії. Науковці (І. Бех, Л. Березівська, В. Кремень та ін.) підкреслювали значення патріотичного виховання як інтегрального чинника формування зрілої особистості громадянина України. У працях акцентувалося на поєднанні національних цінностей із загальнолюдськими. Патріотичне виховання перетворилося з декларативного елементу на системну складову освітнього процесу, інтегровану в зміст навчальних програм і виховну роботу шкіл. Саме в цей час закладено ідеологічні, методичні та інституційні основи для подальшого розвитку патріотичного виховання в Україні. Воно ґрунтувалося на поєднанні навчальних та позакласних форм роботи: уроків історії та літератури, тематичних ліній у програмах суспільствознавчих дисциплін, позашкільних виховних заходів, святкування державних свят, створення історико-краєзнавчих гуртків. Вагомий вплив на становлення виховних практик мали дитячо-юнацькі та громадські організації: «Пласт», «Сокіл» («Джура»), молодіжні патріотичні клуби. Культура історичної пам'яті стала концептуальним підґрунтям патріотичного виховання: формування поваги до героїчних сторінок історії, переосмислення складних періодів минулого, відновлення правди про національно-визвольні змагання ХХ ст.

сприяло вихованню молоді відповідальності, громадянської активності та любові до України. У шкільній освіті сформувалася багаторівнева модель патріотичного виховання, яка поєднувала: навчальний компонент (історії, літератури, правознавства, українознавства); виховний (позакласні та позашкільні заходи, краєзнавча діяльність); символічно-ціннісний (формування поваги до державних символів, історичних постатей, традицій). Регіональні приклади програм виховання – у Львівській, Київській та Харківській областях – де впроваджувалися інтегровані патріотичні програми з поєднанням культурно-історичних та військово-патріотичних елементів були головними інструментами реалізації патріотичного виховання, та навчальні програми з історії України, української літератури, правознавства й позакласна робота. Заходи передбачали проведення тематичних тижнів, днів пам'яті, зустрічей із ветеранами, історико-культурних проєктів та шкільних урочистостей. Патріотичне виховання інтегрувалося в курси історії, літератури, українознавства, правознавства та позакласну діяльність. Формувалася в учнів національна ідентичність через вивчення історії України, традицій, мови та культури. Організації виховних заходів, які сприяли створенню регіонально орієнтованих програм: у Західній Україні (Львівській, Івано-Франківській областях) впроваджували програми з українознавства, відновлювали історичну пам'ять про визвольні рухи, організовували тематичні екскурсії та зустрічі з учасниками визвольної боротьби були і на Сході та Півдні України, де була адаптація загальнодержавних програм до місцевого контексту з акцентом на формування громадянської ідентичності. Отже, в період 1991–2004 років було закладено підвалини сучасної системи національно-патріотичного виховання в українській школі. Цей етап є становленням концептуальної основи, формуванням нормативного забезпечення та практичних механізмів реалізації патріотичних цінностей через освітній процес.

Список літератури

1. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі: Друга пол. XIX – поч. XX ст. Львів: ЛОКД, 2002. 344 с.
2. Національна доктрина розвитку освіти / Затверджено Указом Президента України від 17.04.2002. № 347/2002. *Освіта України*. 2002. № 33. С. 4-6.
3. Шевченко С.М. Педагогічна спадщина Я.Б. Рєзніка (1892-1952). 2008. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки*, Інститут педагогіки. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709437/>